

PRATARMĖ

Nauji akmens amžiaus tyrinėjimų duomenys kasmet papildo žinias apie ankstyviausią, tačiau nepaprastai svarbų mūsų istorijos etapą. Jame pagrįstai galime ieškoti giliausių baltų kultūros šaknų.

Etninės istorijos klausimai yra archeologijos mokslo viršūnė, tačiau be kitų mokslo šakų pagalbos nepasiekiami. Pagrindinis etninis požymis yra kalba, kurios palikimas — vietovardžiai bei upėvardžiai — pasiekė mus ir nekelia jokių abejonių, kad mūsų tyrinėjamoje teritorijoje nuo senų senovės gyveno baltai, pasisavinę ir kai kurių senesnių vietinių europidų kultūrų elementus. 30 smulkių finougriškų vietovardžių, išsklaidytų visoje Lietuvoje, tačiau daugiausia šalia mainų prekybos traktų, kuriais III tūkstantmečio pr. m. e. antroje pusėje traukė negausios finų grupelės ir, matyt, buvo įsikūrusios nedidelės stovyklavietės, baltų kultūros raidai Lietuvoje beveik neturėjo reikšmės. Tad, nekeldami klausimo dėl šios teritorijos baltiš-kumo bent vėlyvajame neolite, jau galime spręsti ir sudėtingesnius istorijos klausimus — kaip iš vietinių senųjų europidų išaugo prabaltai ir pagaliau indoeuropiečiai — baltai.

Kuo daugiau tyrinėjame paminklų, tuo darosi aiškiau, kad vėlyvasis neolitas buvo vienas neramiausių ir sudėtingiausių periodų, jo kultūrą veikė ir šiaurės, ir pietų, ir pietvakarių kaimynai. Labai įvairiais keliais šitoje mažoje teritorijoje pereita per visą akmens amžių. Todėl tokie skirtingi, kartais tiesiog unikalūs yra vidurinio bei vėlyvojo neolito kai kurių sričių paminklai. Įvairumą paryškina ir paaiškina kitų mokslų duomenys. Dėl to prie archeologinių paminklų tyrinėjimų stengėmės pritraukti ir kitų sričių specialistus: paleogeografą R. Kunską, antropologą doc. G. Česnį, odontologę I. Balčiūniene ir paleopatologą R. Jankauską.

Trys pirmieji knygos straipsniai skirti mūsų archeologinės literatūros naujienoms — akmens amžiaus kapų radiniams. Seniausieji iš jų, vidurinio neolito pabaigos, yra Kretuono 1-os gyvenvietės kapai iš rytų Lietuvos (A. Girininko, G. Česnio, R. Jankausko straipsnis). Iš inventorius dar aiškiai matyti senosios Narvos kultūros tradicijos, antropologinis tipas turi rytieskių priemaišų, tačiau odontologiniai duomenys rodo, kad gyventojai buvę europidai. Skelbdamas šiuos kapus, autorius tuo tarpu nesigilina į klausimus, kodėl, pvz., tokia neįprasta, netvarkinga jų padėtis, kodėl vienu vienokios, kitų kitokios įkapės ir kt. Tam, be abejo, reikėtų daugiau medžiagos.

Savitą grupę sudaro visai kito antropologinio tipo kapai iš vidurio Lietuvos — Plinkaigalio ir Veršvų (A. Butrimo, V. Kazakevičiaus, G. Česnio, I. Balčiūnienės ir R. Jankausko straipsnis). Čia mirusieji guldyti virvelinės keramikos kultūrai būdingoje miego padėtyje arba suriestomis kojomis, su šią kultūrą atitinkančiomis įkapėmis, iš kurių matyti, jog tai ateivių — virvelininkų — pėdsakai. Jų plitimo kelius dar per anksti aiškinti.

Ir trečia kapų grupė — Duonkalnio kapinynas iš Žemaičių aukštumos (R. Kunsko, A. Butrimo, G. Česnio, I. Balčiūnienės, R. Jankausko straipsnis). Jame susipynusios abiejų minėtų kultūrų tradicijos, pastebima dviejų antropologinių tipų požymių. Tad jau vien iš šių nedidelių kapinynėlių matyti, jog kada nors mums atsiskleis visa tikrai sudėtinga III tūkstantmečio pr. m. e. pabaigos — II pradžios istorinė perspektyva.

Tačiau Duonkalnis reikšmingas ne vien kaip kapinynas; čia yra gyvenvietė ir alkas. Svarbu pabrėžti, kad alkas egzistavo daug ilgiau, kai gyvenvietė ir kapinynas jau buvo užmiršti, — net ankstyvajame metalų laikotarpyje. Jo vietą, egzistavimo laiką ir aplinkybes paaiškina paleogeografiniai tyrimai, kurie leidžia daryti ir tam tikrų prielaidų apie tikėjimus bei papročius.

Žemaičių aukštumos, konkrečiai Biržulio ežero apylinkių, gyvenvietėms bei stovykloms skirtas apibendrinamasis R. Kunsko ir A. Butrimo straipsnis, kuriamė išsamiai nagrinėjama ežero krantų kaita, ryšys su dabar žinomais paminklais ir pažymimos perspektyvios vietos dar nerastiems paminklams ieškoti. Diagramomis pateikiami vėlyvojo neolito paminklų duomenys. Titnago inventoriumi šioms gyvenvietėms artimi Nemuno žemupio tarp Kauno ir Veliuonos paminklai (R. Rimantienės straipsnis). Skelbiama labai panašių paminklų grupė, kuriai būdingi dar iš mezolito paveldėti smulkūs dirbiniai. Ir kaip priešingybė duodama taip pat vėlyvojo neolito gyvenvietė iš pietryčių Lietuvos — Lynupis (R. Rimantienės straipsnis), kuriame vyrauja daug stambesnis, irgi iš mezolito paveldėtas titnago inventorius, bet daug ryškesnė virvelinės keramikos kultūros įtaka. Antrasis straipsnis irgi apie pietryčių Lietuvos Mergežerio 13-os gyvenvietės tyrinėjimus (R. Rimantienės) rodo aiškia tų pačių tradicijų tąsą žalvario amžiuje.

Taigi iš skelbiamos medžiagos ryškėja vietinių tradicijų nuo vidurinio neolito iki žalvario amžiaus pradžios perimamumas.

Kultūros raidai nuo ankstyvojo neolito iki vėlyvojo žalvario amžiaus rytų Lietuvoje skirtas paskutinis rinkinio straipsnis (A. Girininko), kuriame autorius iškelia svarbų Narvos kultūros vaidmenį susidarant baltams. A. Girininkas dalija Narvos kultūrą į dvi grupes — rytinę (I) ir vakarinę (II) — ir paseka jos plėtotę visais laikotarpiais. Daro išvadą, kad tik vakarų baltų kultūrą paveikė virvelinės keramikos kultūra, o rytinė grupė, kuriai atstovauja Narvos kultūra, patyrė labai nedidelį šios įtakos poveikį ir mažai tepakitusi pasiekė ankstyvojo metalų laikotarpio piliakalnių kultūrą. Spausdindama šį straipsnį, redakcija vis dėlto pastebi, kad ne su visomis autoriaus skelbiamomis mintimis sutinka. Abejotinas Cedmaro (Sero) gyvenvietės skyrimas Narvos kultūrai (o ne Nemuno su kai kuriomis Narvos kultūros įtakomis), taip pat kai kurių pietų Lietuvos kaulo bei rago dirbinių Narvos kultūrai, abejojama ir dėl tariamosios Ertebiolės kultūros įtakos bei atsisakymo daugumos tyrinėtojų pripažįstamų

3 ar 4 Narvos kultūros sričių, juo labiau kad autorius jas nagrinėja atskirai. Abejojama ir dėl visiško virvelinės keramikos bei laivinių kovos kirvių kultūros įnašo sumenkinimo. Aišku, nauji duomenys padės patikslinti ar koreguoti šiuos teiginius, nes tarp atskirų, kad ir didelių, įspūdingų, paminklų žemėlapyje dar daug baltų dėmių.

Tad nors knyga skirta akmens amžiaus paminklų tyrinėjimams skelbti (išskyrus paskutinįjį straipsnį), duoda pagrindo ieškoti giliausių, vėliau — metalų laikotarpyje — išryškėjusių kultūrinių sričių šaknų. Beje, vienas šio sprendimo variantas nurodomas paskutiniajame A. Girininko straipsnyje. Knygos tikslas — pateikti skaitytojui šiek tiek medžiagos, kuri bus naudinga toliau gvildenant baltų etninės istorijos klausimus. Tad ji gali dominti ne tik akmens amžiaus tyrinėtojus, bet ir visus, kam rūpi baltų kilmė.

R. RIMANTIENE